

ЭЭЛЧЕГЛИГ ХЫНАЛДА

Тыва Республиканың Чазаанга 2000 чылда болгаш 2001 чылдын I кварталында үзүп берген федералдык бюджет хөрөңгизин канчаар ажыглап турарының ээлчеглиг хыналдазы келир чылдың ийги кварталында болур.

Тыванын коллегиязынын Ш.Д.Ооржақтың адынга чоруктан чагаазында айтылган. 1999 чылда болгаш 2000 чылдын ийи айында ТР-нин бюджетинге федералдык бюджеттен үзүп берген хөрөңгини ажыглап турарының соолту хыналдазы бо чылдың март айда эрткин.

Юрий СУЧКОВ.

КУЛЬТУРА АМЫДЫРАЛЫНДАН

БИСТЕР — РОССИЯННАР БИС

Ноябрь 15-18 хуннеринде Ижевск хоорайга Россиянын Удустар ассамблеясы Удмурт Республиканын Куруне Совети-биле кады "Бистер — россиянар бис" деп россия чергелиг аныктар шуулганын эрттирген.

Шуулганын кол соруглазы аныктарының аразынга найыралын быжылгалары, бүгү аныктарны кады ажылдадылгаже кыйтылары.

Тывадан республиканын Аныктар херектеринин талазы-биле күрүнө комитетинин специалистин Чойгана Оюн, ТКУ-нун студентини Аяна Куулар, уран чүүл училешинин сургуулу Евгений Сарылар төлөөлп чорааннар.

МӨӨРЕЙ ЭРТКЕН

Ноябрь 17-де Удусчу чогаалдыга төвүнге Тываның Аныктар херектеринин талазы-биле күрүнө комитети Кызыл хоорайда өөредилге черлеринин студентилеринин аразынга бирги эстрада ырларының мөөрейин эрттирген.

I-II-ги черлерни Кызылдын уран чүүл училешинин студентилери Надежда Куулар, Аизана Чылбак-оол, III-кузун ТКУ-нун төлөөзи Ерма Аскарбеков, IV-кузун уран чүүл училешинин сургуулу Екатерина Сокольниковна, эмчи училешинин төлөөзи Снежана Иргит үлешкенер.

Тилекчилер декабрыда Новосибирск хоорайга регионнар аразында болуп эртер тускай мөөрейге киржир эргени чаалап алганнар.

ЯПОНИЯЖЕ ЧОРУПКАН

Ноябрь 21-де анык ыраажы Аяс Данзырын тускай чалалга суугаар Японияже айттанылкан.

Ийни-бээр чорур орук чарыгдалдарын болгаш оксе-даа чарыгдалдары япон тала харылыаар болган. Алдыной Саая.

ҮЕНИН ИМ-ДЕМДЭЭ

ЧЕК АЛБАСКА, ЧҮҮ БОЛУРУДА?

Хаттыг Чикчатовна, хыналда-касса машиналарын акша-биле санажылгалар үезинде калба-биле ажыглап турар апарган болгай, республикада жеже хыналда-касса машиналары ажыглагынын турары?

Республикада шитти-зи-биле 2793 хыналда-касса машиналары үндүрүг инспекцияларында бүртүктетинген. Оларнын 1242-зи хуу сайгарлыкчыларнын алдына, а арткан 387-зи бүдүрүлгө черлеринге хамааржып турар. Чылдан чылче оларнын саны көвүдөп, шынары экижиш турар. Хыналда-касса машиналарын ажыглаарын үе негеп келгени ол. Хыналда-касса машиназы кирген акша бүрүзүп демделеп, түннөп турар. Ол ништи түндөн үндүрүгү тыртар.

Хыналда-касса машиназы ажыглап турда, садып алыкчыны эрге-хүлээлгези кандыг болуруда? Садып алыкчы кижи садып алган бараанынын чегин негеп алдыр эргелиг, а садыгы кижи чекти бараан-биле кады бичин-даа саадаптайн, тусеуп бээр хүлээлгелер. Саадалар болза, хыналда-касса машиназынын ажыгалынын чурумун хажытканы дээш садыгы торгаалга оонаажып болур. А чамдык чурттарда: чижээлээрге, Италияда садып алыкчы чегин садыгдан чүс метр ирак черге чедир шыгган, кадагалаар хүлээлгелер, чүе дизе үндүрүг полициязы чек албааны дээш ону торгаалга оонаштырып болур. Бисте амдызында ышты хүлээлге дугайында

чугаа турбайн турар. Чек албаска-ла, акша садыгы-жыны хуу карманычы кирерин билдиндир, ийчан акша, шалын, пенсия, пособия саадыарын кижи бүрүзү утпас болза эки. Хыналда-касса машиналарын ажыгалынын чурумун үрээр таварылгалар хой болуп турар бе? Тос айларда хуу сайгарлыкчыларын болгаш организацияларын 2165 хыналдазын чоруттувус. Үндүрүг хоойлуун хажыткан 725 таварылга тодараттынган. Ындыг чурум үрээжини эрткин чылга дүнжээрге, 1,3 катап оксен. Хыналдаларын түннелинде хыналда-касса машиназы чок садыглашкын дээш 607 муң рубльге, чек бер-бээни дээш 379 муң рубльге, үрелик машина ажыглааны дээш 69 муң рубльге, бараанын ортэни айтпаны дээш 91 муң рубльге торгаалды сайгарлыкчыларга оонаган. Үндүрүг хоойлуун хажытканы дээш 481 удуртукчуга ниитизи-биле 118 муң рубль түнге административтик тормаалы оонаган, ол акшанын 106,5-ин бюджетке кирген.

Хаттыг Чикчатовна, торгаалдар-биле чептээ-рөшпей, судтажып таварылгалар тургулаар бе? Ийле, тургулаан. Хыналда-касса машиналарын ажыглаарын чурумун үрээни дээш Арбитраж судунче 160 муң рубль түнүг торгаалды тыртары-биле 45 негелдelerini кирген бис. Суд 22 херекти сайгарып көргөш, 89 муң рубльди үндүрүг инспекцияларын негелдезин суугаар бюджетке кириер кылдыр шиттиртти.

Борис МОНГУШ.

Тыва Республиканын ИХЯ-зы, иштики херектер органдарынын хоочуннар човүдөли милициянын халажылгада полковниги

Мунзук Сергеевич АРАКЧААНЫН

хепертен мөчөзи-биле оон төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажындады илереди тур

ЧАГАА КИЧЭЭНГЕИ ЧОК АРТИСТАС

Номчуклар, бижикчилер чок болза, кандыг-даа солун өй-шаанда үнүп, чонга номчустуг, чедигир медээлерни, дыңнадылганын, солун чүүлдери чедир шыдаанын, бижикчилерни. Ычангаш солун-беле даяары чүмү — бижикчилерни, кедээ авторларыны силер дээрзин база катап салгындарайн.

Бо чылдын он айларында бистин кедээ амжал-агый килдизинге кедээ амжал-агый томазынга колдууда кедээ авторлары, бижикчилерни чагаалары колдады келтирээ. А кожуун чагырыкчылары болгаш специалистерини солун-биле харылсазы жоккан болгаш демделгел кааин. Кызыгаар айтырымын дугайында, чер ажыгалынын талазы-биле айтырыглар көдүргөн чагаалары, хоочунларыны сактышымын чактыо эвес удаа парладымыс.

Чамдык таварылгада авторларын бижээ чагаалары утка чок, эзелеп бар чыткан томазында оксээр будалып, бодууну-биле чардыга бээр чоруттар бар. Мындыг чагааларын архивтээр умжур таваржыр-дыр бис. Авторларын чугула айтырыглар көдүргөн, суугу-ла амдыралды көргүскен, анык-оксөөгө үдөөгөр-чигеи кылдыр чакыг-сүмени берген азы кошкак удуртукчуларын чептес амжал-ижин сойгалаан чагаалар хой-биле үгүлээ. Ындыг чагааларга хамаарыштыр номчукчулар боттарыны санал-оонаын берип, деткип, моон-даа сонгаар бышыг харылсазы тударыкче күзелни илереди турар. Ычангаш редакцияга келген чагааларга тоомча чок артызы-биле база папкада чылды турар хой саныг чагааларын чырыкче үнүп четкилейи баарын барымдаалааш, кысазы-биле допчулалды кылдым.

Өвүрүнү Солчур суурдан Донов Дамдын-оол кожуунда харылсаа айтырымын үзүктелги бээрин хараал-дал-биле бижээ. Телефон, телеграф үзүктелешкини, чон радио, телевизидеи көрбөш, дыңнавайн турар. Черде ынчаш кожуун, суму чагыргалары чонну ындыг

байдалдан уштур талазы-биле толаргай хемчеглер ап турар бе деп айтырыгны көдүрүп турар. Хат-шуурган болуп дээниниң дугайында баш бурунгаар дыңнадылганын чедирбейн турар, ындыг медээлер малчыннарга дыка чугула.

База ол ышкаш Сарыг-оол Удумбарынн Сесерлиг, Эрбек суурларнын амжал-ишчи кижилеринге хамаарыштыр бижээ чагаазы солун. Сүт-бараан фермазы, хаван, дагаа өстүрер черлер хожуп, чонун шээр малынын бажы кыска үедө хөлчөк өскөн. Ындыг турбуже, бөгүнгү анык-өскөн ам-даа ада-незинин азыралында. Байыр кижилер байып турза-даа, харысалга чок, хүнүн бо-даар уржуктар бөгүндө кедереп барган. Бир эвес күзээр болза, толуг-догаа амдырап болурун бүтүлө аргалары бар. Чүтлө ону чедир эскербиш, ажыглавайн турары хомуданчыг.

“Чуртталга — каалама

орук эвес. Ол янзы-бүрү онгул-чингилдерин. Чер кырынга торуттугун кижи ол шаптаразынын ажин эртекш, чүтлө ычан бодууну аас-кежин чедип алыр” — деп, Урано Дембирел ачазы Сүте Умбарович Дембирелдин дугайында сактышымын бижээ. Сүте Умбаровичнин кылбазы, билбеси чок, амдырал дээде бурунгаар чүткүдүдү, эш-өөрүзүк, баштак, чангыс оос-биле, үлгеринг ада. Ада-не огу-бүлө тудуп чурттааш, 30 чыл болган. Оларнын ажы-толду төлөтүп, кижилер кылдыр кижизитингенин көөрүп, уруглары ада-незинге мөгейип чоруурлар.

“Чедер” курортка хамаарыштыр бижээ чүүлдөр хойу-биле үгүлдөөн. Анаа хамаарыштыр Бораш Ондор база-ла сагыш-сеткилин илередип, курорттун мал калдычылары, хаван ажаакчылары, ажылчыннар, киномеханиги, калчакчынын чымыштыг ажылын онзалат демделгээ. Алдын холдуг, ажыл-ишке тура-сорукуг кижилер турда, үлө-херек чогуур өй-шаанда бүдүп турар дээр билиштин. Чүтлө ону үнелеп, билдингел ажыглаза чогуур.

Эрзин кожуунун Бай-Дагдан Анаймаа Сот соолту үедө республикада болуп турар байырлардын, наадымчыларын дугайында бижикчилерин санал-оонаын деткип, кандыг-даа үзел-бодал парлагата үнүп келирин демделгээ. Ычангаш чон республикада болуп турар бөгүлө чүүлдү чүтлө “дишир-дишир” дамчыштыр эвес, “Шынның” арыннарында билш ап турар.

А Анаймаа Саттын кол-ла илердиксезин бодалы - моон сонгаар Республика, Наадым хуннеринде тудган малчынга шаннал, мактал, белек тылысынын автомашина-биле үнелесе чүл деп санап турар. Чыл дургу-

зунда чаш мал бажынын санын 99-100 хуу кылдыр өстүрери дээрлге-ле малчынын шимчөөшкенин шүүлген мөгенин үндүрген күүндөн хой дээрзин демделгээ.

Шынап-ла, кыштын соогууда, чаптын ичинде мал соондан кылаштан чоруур малчынга бир автомашина берип каар болза, ол сууду төлөтүп шаннал болур. Малчын машиназын көжер-дүжерде, сүндүрген продукциязын садып-саарда ажыглаар болгай. Ычан малчыннарнын хей-ады көдүр-лүр, сорукур чоруу бешир.

Мындыг хевирлиг чагаларнын допчулалын ам-даа уламчылап болур. Бо удаада моон-биле кызыгарлап кааш, чыл төнчүзүнге чедир авторларын бижээ чагааларын допчула-да бол, үндүрерин кызыдар бис. Чимисмаа МОНГУШ.

КАДРЛАР ДУГАЙЫНДА

ЧАЛГЫННАЛАН

Кызымаан, кижизини, чаражын ажуттар, чукчалар магадал ханмаан.

Бо хунерде найысылал Кызылда чурттап, ажилдап турар улуг-хемчилерин кезик чамдызын чүе адап болбас деп. Оларга № 9 школаның директору Өдүрөк кызы Валентинаны, Россиянын сактышынын алдарлыг амжалчызы Константин Сатты, алдарлыг кезер эмчи Константин Орус-оолду, “Шын” солунунун кол редактору Светлана Монгушту, ТР-нин Чазанын Баштыкынын бирги оралакчызы Владим Оюнуу, тудугчу Саг-оол Докпаштайнын, чурукчу Борбак Шаравинин, дыл эртемдени Фаина Бартанн болгаш өскелерин-даа хамаарыштырып болур.

Улуг-Хемде эргиде турган улуг ССР-нин улустарын эвээш эвес төлөөлери, чактыс ог-бүлөдө чет, эн-найыралдыг ажилдап, чурттап туралар. Чижээ, кожуунуус даргазы, ТР-нин алдарлыг амжалчызы Виктор Пюрюна — тыва, оон оралакчы Николай Шамыгин — украин, чер комитетинин даргазы Лариса Хангаева — калмык, кожууну кол эмчизинин оралакчызы Владимир Данчолов — бурят, барыны талакы энэргорайоннук начальниги Борис Изотов — орус, а чуртташтарынын адын-сывын адаар болза, хүнээр-даа төнмес чыгыс. Куду-баар санаар болза хондур-даа хоржок. Амдырал кандыг-даа кылдыргө болза, малвыс маллап, тараавыс тарып, балдыр сыйпай ажилдап чоруур чок бис.

Хоорай, суурларында эки кижилер эмнежок. Арыг-Узүнде хоочуннар Дугур-Серен Даржаа, Сергей Шивит аныктарга үлегерин коргузуп, тараа тарып алдылар. Чодураада Борис, Бады Каев алышкылар арат ажыл-агыйн сайзыраткан. Картошка, ногазы эзертинмес. “Улуг-Хая” совхозту Хирлито-оол Ушлан удурткан. Чылдан чылче багай эвес дүжүттү өстүрүп, хоорайжыларны хандырган. Россия Федерациязынын алдарлыг эмчизи Арыш-оол Балган окпе аарыгларында удур демселди күштелдирген. Улус оордиалгезинин тергиннери Зинаида Ооржак, Лидия Дамба, ТР-нин алдарлыг башкылары Татьяна Гартан-оол, Вячеслав Марес оларнын буянныг ажыл-херээ мактанчыг.

Кижилериниң сеткилин оортуп келир чылгыг остерин, арыг аялгаларын соннээ чогаалдыкы талантылыг аныктарыныс база бар. Оларга шүлүкчүлөр: Екатерина Саая, Натпий-оол Кара-оол, Октябр Тун-оол, хожумчулар Илья Мохов, Сорул Сат, ыраажылар Буян Куулар, Надежда Тулуш, сыйралган сыгым, хоомейлиг Андрей Чүлдүм-оол дээш-ле бар.

Кизи толү каяа-даа чоруур... Таптыг-ла он ийи чыл бурунгаар бистин кожуунга сан-хоо килдизин эргелекчи-ле анык специалист Анай-оол Любовь Сарыг-Кидисовна чедип келген. Чон мурнунга ажылынын түннелдерин берип, солуннарда доктаамал бижип, кады ажилдап турар эш-өөрүнүг хүндүктелин чаалап алган. Рыноктуг экономиканын делгем орунуче кирери, акша-тогериктин тыялбазы, ажыл-агыйларын сандарашкыны удуртукчу кижиге эн-не халалыг дээрзин ол боду-биле көргөн. Шагаан-Арыг хоорайнын топ

одалгазынын хөмүр-дажы үстү бээр, январынын тостозунун соогууда Каа-Хем хөмүр-даш ургайгы чедип, эвин-човун чугалап, бодун хоорайны чыбыктарган таварылгазы база бар. Эйлиг-Хем, Куйлуг-Хем, Эжвининиң солгукчулары Улуг Хурал кезигүүнүге оон сонгааны таварылга эвес. Арга-дуржулгазы окуп, экономиктиг эртем-нериниң кандидаты эртем адын камгалап алган. Бо хунерде Любовь Сарыг-Кидисовнаны ТР-нин Сан-хоо яамызынын сайындын оралакчызынга томуйлатканы улуг-хемчилерге база бир чоргарал-дыр.

Кандыг-даа чүвени кадрлар харыылар. Удуртукчу кадрлардан улуг-биле хамааржыр. Колхоз, совхозунар тарадынар, боттарынар билдирер деп командап турган үедө бодаарга, ам Улуг-Хемде эки талаже эглишкенириниң баштайгы демдиктери көстүп келген: Кок-Чыраа деп суур-даа ууутунду көвей мадыг кижилер-даа эбеди. Шагаан-Арыг хоорайда калганын тудуглары катап кылыр хемчеглер алдыган. Амбезин “Уралочка” магазин турган бажыны септеп, топ эмнегенин, Культура бажынын кырылап кирипкен. Бо дээрге сулуг күрүнө политиказынын шиттирлеттинип турары-дыр. Күрүнени кадрлар башкарып турар болгай. Улуг-Хем кожуунга ажилдап чораан болгаш ажилдап турар кадрлар дугайында каш сөс мындадыр. Хунун бодалаын, күрүнө херээнге бүрүн бердинген кижилерини чон утпас.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ. Улуг-Хем кожуун.

СПОРТ СПОРТ СПОРТ СПОРТ

РОССИЯНЫН “МӨНГҮНҮ” — КОЖУУНДА

Монгуш Аяс, Елена Тутатчикова суугар баштаан тыва спортулар делегей чергелиг маргылдааларга киржип, чемпион аттарын чедип ал турары анык-оксөөн, эн ылаңгы, школачыларга, оорунчуг болгаш оордиинг. Алдарлыг спортчуларын соон салгап чоруу ораларын саны окуп оранын демделес аржажк.

Чоокта чаа Ижевск хоорайга Россия Федерациязынын Президентини Владимир Путинни шанналы дээш школачылар аразында хостуг хүрешке маргылдаалар болган. Анаа Россиянын янзы-бүрү регионнарында шилдик мөгелер киришкен.

Бо чылдын август айда Улан-Удэ хоорайга болган зона аайы-биле маргылдаага кирешек, Шагаан-Арыг №2 ортумак школанын 8 “а” класзынын оренникчизи Анай-бан Алеша үшкү черни ээлээш, түннел оюннарга киржир эргени чаалап алган.

Улуг хоорайлар чедип, делегем залдарга хой мөгелер-биле хүрежип чораан эвес, сүрээленип сүргей чорду. Тренерлеринин чакыны бодал, бодум ышкаш оолдар-биле хүрежири-ле ийчанга мен деп бодал-биле шиттирлиг демсезип кирипкен мен — деп, Алеша чугулаап орап.

Бүгү-россия чергелиг ол улуг маргылдаага чүтлө 43

килограммга чедир дензиге безин 36 мөгө хүрежи. Оларны тус-тус бөлүктөргө чарган. Алеша бодунуң бөлүүнге тилекчи болган. Түндөл оюнга ийги черни бузурелдин ээлээш, Россия Федерациязынын президентинин монгуш медальнын эдилекчи болган. Алдын бижикиг дипломну, кара удаа боону болгаш оксе-даа сүй белектерин Шагаан-Арыгда уругларын спорт школазынга эжеп берген. Алешага эш-өөрү, башкылары оордиленгезинге болгаш спортка чединшиктерни күзеп, чүтлө Тыванын эвес, улуг Россиянын ат-алдарын делегейге камгаларынга белен болурун-га иделгенин илереткен.

Од-ла школазын алды классчыларынн чээрби кижилег командазы Сочи хоорайга болган спортчу фестивалга киришкеш келген. Ук команда республикада болгаш шилдиге маргылдааларга бирги черин алган. 1999 чылдын чакыг маргылдаазынын тилекчилери Сочи чедип шыдавайн барганын демделээр апаар. Чүтлө дээрге акша-тогерик тып чадап кааннар. Бо удаада улуг-хемчилер эр-хейлер болган. Уругларын ада-нелери, эн ылаңгыя кожуун даргазы Виктор Куулар-ович Пюрюна шыдаар шаабиле дузаны катканнар. Алешаны база-ла кожуун чагыр-

Сочиге үш хүн үргүлчүлөөн спортчу оюннарга Тыванын адын камгалаан шагаан-аргыжылар чамдык хевирлерге кыгма-даа алдырайн турганнар. Ынчалза-даа оксе регионнардан колдуудаа сески классчылар келгенинде тилекчилерин одурунуче кирер арга чок болганнар. Маргылдаага киришкен үжен топ командалынын он ийи дугаар черин ээлээнер. Командаларын дурт-сын, назы-чар талазы-биле эн-не бичини хирезинде бистин төлөөлериныс тилелгеже чүткүл дээш тускай шанналга төлөтүп болганнар.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.

ОЛИМПИЙ ОЮННАРГА БЕЛЕТКЕЛ

Хостуг хүреши ийи дакпыр делегей чемпионна, Красноярск чурттуг Виктор Алексеев бистин республиказыга бо-ла келир. Бо удаада ол Тываже Олимпий оюннарнын чаа чемпиону Адам Сайтветты тренер боп ээччоран.

Оон оореникчизинин Сиднейге олимпиадага алдын медаль чаалап алганы дээр-ле оон тренер-башкызынын белк мергесчилерин коргузуп турар. Алексеевтин Кызылга келген сорунгазы — келир олимпий оюннарныга дорт чыл иштинде тыва мөгелерин белеткээр.

Республиканын хостуг хүреш Федерациязынга хуралгы мөгелериниң белеткелин канчаар шын организаста-

рып чугаалашкан. Алексеевтин бодалы-биле алдыга, Тывада олимпий чемпионун белеткөр арга бар. Амдызында оларга Чечен-оол Монгуш, Сараа Аян, Аян-оол Ондар хамааржып болур. Ынчалза-даа анык оуп орап тыва мөгелер этледи үезинде шыраак хүрежи чоруй “сылдыс” аарындан аары бергеш, аргазы бар

турда-ла, хүрештеги баары хомуданчыг. Ычангаш улуг спортче кирбейн, шүүрелип чыдып каар. Чаа тургустунган хостуг хүреш Федерациязы бөже кичээгей салыры чугула апаар.

Республиканын хостуг хүреш Федерациязынын даргазы Шобан Валерьевич Кара-оол, Виктор Алексеев-

биле каттыжып, чылдан чылче бодууну арга-дуржулгазын бедилер чүтлө тренерден эвес, а спортчу кижинин бодунан база улуг хамаарылгалыг деп, ол чугаалаан.

Алдарлыг тренер бодунун талазындан хостуг хүреш талазы-биле тыва тренерлерге шыдаар шаа-биле дузаларын азаан.

Дина ОЮН.

Айтырыг харыы

ПЕНСИЯНЫ САНААП ЧУРУМУ

Россия Федерациязынын Чазаанын доктаалыну суугаар бо чылдын ноябрь 1-ден эзелеп күрүнө пенсиязын 10 хуу өстүрер дээш болгай. Шупту пенсионерлериниң улгартыар бе? Ол ышкаш Кыдыкы Сонгу чүтө болгаш орта хамаарыштырган дөвискээрлерде чурттап турар, ажилдавас пенсионерлериниң пенсиязын дээш санаары көрдүнгөн деп билдир мен. Тыва аңаа хамааржыр бе?

Балган КУЖУГЕТ, пенсионер.

Бо айтырыгларга харылап бээрин Тыва Республиканын Пенсия фондузунун пенсия килдизинин эргелекчи Чойгана МОНГУШТАН дилээ бис. Харыларын моон алаанда парладымыс.

1. Россия Федерациязынын Чазаанын 2000 чылдын октябры 12-де хүлээп алган доктаалында бо чылдын ноябрь 1-ден эзелеп күрүнө пенсияларынын бүгү хевирлерин 10 хуу өстүрерин айткан. Пенсияларынын бүгү хевирлерин болганда, шупту пенсионерлериниң пенсиязынын кол түнүгүн хемчээли 10 хуу улгартыр. Оон-биле кады пенсияга кордунген немеле ашталар 10 хуу өзер. Тыванын пенсионерлери ноябрь 1-ден эгелээш, 10 хуу немээр пенсияларын ап турар.

2. Кыдыкы Сонгу чүтө болгаш орта денештирген дөвискээрлерде чурттап турар пенсионерлериниң хууда коэффицентиниң тодаралыг үедө чуртта ажыглап турар айда алыр ортумак шалыг пенсияларын ортумак пенсиязын денээр дугайында Россия Федерациязынын Президентинин Чарлы суугаар чүтлө ажилдавайн турар пенсионерлериниң күш-ажыл пенсиязын 2000 чылдын ноябрь 1-ден эзелеп дээш санаары кордунген. Орта Тыва Республикага база хамааржып турар.

Ажылдавайн турар пенсионерлериниң пенсиязын ийи арга-биле дээш санаар. Бирээде, эрги хоойлу-биле санаан пенсиянын түңү хой болду, ол пенсияны пенсионерге тылсыр. Ноябрь 1-ден эзелеп пенсияларын хууда коэффицентиниң биле санаан пенсияларын 200-тен 300 рубль чедир өзер. Шапкынды немелдерлиг пенсияларын Тыванын пенсионерлери бо хунерде ап турар.

РЕДАКЦИЯДАН: “Шын” солунуну хүндүлүг номчуктары! Силерге кандыг айтырыглар билдирмезил база чүтүк дугайында сомуурлап турар силер, солунче бижирер. Айтырыгларыгарга харылары бээр бис.

ПАРТИЯЛАР БОЛГАШ ШИМЧЭЭШКИННЕР

Бадра ИРГИТ

Владимир БИЧЕ-ООЛ: "СОРУЛГАЗЫ — БАШКАРЫКЧЫ ПАРТИЯ БОЛУРУ"

Россияда эң-не анык Бүгү-россиянын нийтиел-политиктиг организациязы — "Чаңгыс эл-сеткил" ("Единство") партияны бистин чаңгыс чер-чурттууус, Россиянын Маадыры Сергей Шойгу удуртуп турар. Ол партиянын П съездин Улуг Новогород хоорайга болуп эркен. Аңа бистин республикада "Чаңгыс эл-сеткил" партиянын Тыва девискээр организациязынын даргазы Ю.В.Кара-оол, күүсөм даргазы З. Ю. Доржу, аныктар эвилелинин даргазы Динара Ховалыг, Политчөүдөл кежигүнери В. С. Биче-оол, Г. А. Забелина олар киржил чоран. Съездин делегады Владимир Биче-оол-биле журналист Иван Херлин ужурашкан, эээн каш айтырыгын салган.

— Владимир Сумакин-ович "Чаңгыс эл-сеткил" партияны-биле салым-чолулар канча холбажы берди? Оң мурунда кандыг-бир партия азы шимчээшкни кезигүү болуп чоразн келер бе?

— Ажы-биле чугаалаар болза, мурунда кандыг-даа партия, шимчээшкни кирип, оон кезигүү чорбаан мен. Россияда 100 ажыг партиялар, шимчээшкниер соондан девискээрлер аразында "Чаңгыс эл-сеткил" шимчээшкни хенертен көстүп келген, үндө-зидекчилери Россиянын маадыры Сергей Шойгу, Александр Карелин база Гуров болган. Оон баштыгы Сергей Шойгу болган, бир талазында чоргаларын-даа турдум. Сергей Күжүгетовичинин аталары чүгө Россияда эвес, а харын-даа даштыкы чурттарда кончуг билдингир апарган болбай. Александр Карелин дээр Олимпий оюнаарынын үш дакыр чемпиону кижидир. Спортчу киж болган Карелинин дугайында хойну билер мен. Ол Россияны спорт талазы-биле делегейде алдарынын чоруур Сибирь огул-дур. А Гуровту иштик херектер шугумунга ажылдап чоран генерал киж деп билер мен. Шаа мындаг ат-сурагалг кижилерин деткиви, кымнарны деткир боор деп болаш, болуп эртен сонгулдарап үезинде "Чаңгыс эл-сеткил" шимчээшкниин, оон иштин илдерин кандидатураларын деткип, ол шимчээшкни Россия партия кылдыр бүртүккө, Тывага оон организациязы тургустунуп кээр, оон кезигүүнде кирип алган мен.

— Съездин хой делегат келди бе? Силерниң сагыс-сеткилдерге чүү оналанып артып калды?

— Ол съездин делегат болуп челе бергеним — мейсө бодун спортчу кижге оорун-чуг болду. Съездин ажылы Улуг Новогород хоорайга бодунуң программазын амыдыралга ботландырып шыдаар ужураш.

— Чуртка кол партия болурун чедип алыр деп боода болза, чүү чедип алыр ужураш?

— Ындыг айтырыгын сала бээр боор деп иштинде бодал ордум. Шойгунун илеткелинде ол дугайында база чугаа чоруу турар. "Башкарыкчы партия болуп дие, Президент сонгулдарагындан эгелээш, Россия Федерациязынын бүгү-ле субъектилеринде сонгулдарагында боттарынын кандидаттарынын тиңделгелерин чедип алыр ужураш бис. Күрүне Думазына эң улуг фракцияны тургузар. Чаа Федерация Чөвүделенин тургузчуларына кончуг активчи киришкеш, бистин партиянын толээри колдаан эң улуг болукту тургузар ужураш бис" — деп, Шойгу бодунун илеткелинге чугаалап турар чорду.

— Күрүне Думазына "Чаңгыс эл-сеткил" партиянын фракциязы эң-не улуг, эң-не күштүг болуп болурун магададылы бар бе?

— Амгы үедө коммунистер фракциязына сан талазы-биле 4 депутат четпейн турар улус болду. "Чаңгыс эл-сеткил" партиянын Политчөүдөл даргазы, Күрүне Думазында ол партиянын фракция удурукчузу В. В. Грызовтун чугаазы-биле алырга, 2001 чылда коммунистер фракциязын ажып болуп магададыл бар. Чүгө дээр, "Ада-чурт — Бүгү-россия" дээш, өске-даа фракциялардан "Чаңгыс эл-сеткил" фракциязын чайгылы турар депутаттар саны өзүп орар. Харын-даа коммунистер фракциязындан Саркесян дэн чижекти депутаттар соолугу каш хонуктарда "Чаңгыс эл-сеткил" бодунун күзели-биле кирип турары дээр-ле, ол партиянын аталдары өскенин херечилеп турары ол-дур.

— Шойгунун удуртка партиязынын алдар-ады Россияда оксуу черин ээлеп турар дээрин билдингир-дир. Шойгу өднүүн, ол партияны кезигүү киж мен деп чон ортузунга мактангыр чоруктар сөөлүг үедө таптып турбаан бе?

— Чамдык девискээрлерде Шойгунун адын туруп, харын-даа чамдык таварылгаларда, Шойгунун чурунун чанынга бодунун чурун мендижилеп турар кылдыр чыпшыргаш, солун, сеткүүдерег үндүрүп, бодунга "чик алдар-ат" чедип алырын оралдажып чоруу улустар бар болу берген. Шойгу ону буруу шаап, партиянын "политиктиг шынарынч" кол кичээгенин салып турар. Коон сонгаар болуп сонгулдарага "Чаңгыс эл-сеткил" партиянын мурундан эң-не дээр кордакчыларын депшип, удуртуп ажылдарга салым-чачан чок кижилерден хоорлур үе көзүп турар деп билер кижидир мен.

— Бо улуг шуулганга ыраккы Тывада бэзи делегаттар киржи турда, Россиянын Президентизи В. В. Путин чүгө аңаа келбей барган ол, Владимир Сумакин-ович?

— Президент съездинин ажылына киржир деп турган, ынчалза-даа Франция баар ажил-херээ бар апарганындан кээп шыдавалы барганын Сергей Күжүгетович съезд эгелээр мурунда дынаткаш, Владимир Путинниң съездинин киржикчилеринге чоруткан телеграмманын номчуп таныштылды. "Россиянын келир үези силерден хамааржыр" деп утка сиңиккен телеграмманын төңчүзүндө "Силерге бүүрээр мен, Силерге илгээр мен" деп сөстөр-биле дооскан чорду.

— Съездин Улуг Новогород хоорайга эрттирген чыдагааны чүдөл? Ол хоорайында дугайында каш сөстөн чугаалап бээр силер бе?

— Бо дээр, Россиянын бурунгу хоорайларынын бирээзи, бурунгу христиан чүдүлгелерин, россияж демократиянын болгаш эзу-чаңкылдарын төвү болуп хоорай-дур. Оон аңаа Чоон Европанын бурунгу садыг болгаш уран чүдүлгөжүл-дезинин төвү-дур. Хоорай үндөилетинин тургустунган соонда, Европа болгаш Азиядан келген садыгжыларын бараан орнажыр, Европа биле Азиянын аразына экономикаж хөжүлдөң кол белдери боод келген дээш, оон-даа өске улуг-улуг болуушкундарын тоогүзү-биле сырый холбалыг хоорай-дур. Хоорай Ада-чуртун Улуг дайынын чылдарында фашистег эжелекчилерин

оорунга таваржып, бурун-биле буурашкыга болгаш үптээшкниге таварыша-даа, 1944 чылда область төвү болуп, чорту катап хөжүп эгелээ. 1990 чылдарда чуртка политиктиг өскеришкнинер болган соонда, обласка таарымчалыг политиктиг байдал тургустунган, Россиянын чугула айтырыгларын шиттирээр база бүгү делегей чергелиг ужуражылгалар эрттирер төвү болу берген. Ынчангаш хоорай Улуг Новогород деп тоогүлүг адын катап эгиткен. Бо-ла бүгү болуушкуннар-биле хоорайын салым-чолу сырый чүве болганда, "Чаңгыс эл-сеткил" партиянын съездинин аңаа эрттирген ужура-лаа илди.

— Спорт шугумунга хой чылдарда ажылдап, улуг улуг-хуулар киржи чоруу улус-тур салар. "Чаңгыс эл-сеткил" партиянын программазында спортчу хөжүдери-биле черле чүү кирген-дир?

— "Чаңгыс эл-сеткил" деп спортчу нийтиел тургузар деп турары эки-дир. Ол дугайында партиянын программазында да кирген. Чүгө ындыг нийтиел туруп болбос деп? Ол тургустунуп кээр чүве болза, харын Россиянын ат-алдарын бүгү делегейге камгалаар кончуг спортчулар оон үнө хөңү.

— "Чаңгыс эл-сеткил" шимчээшкниин үндөилетчилеринг бирээзи Олимпий оюнаарынын үш дакыр чемпиону Александр Карелин эгелээ-ле чугаладылар. Тыва Республикада Күш-культура болгаш турин талазы-биле күрүне комитети сурагыг мөгөн Тывага чалап болурун аргазы бар бе?

— Чүгө болбас деп. Александр Карелинни Тывага чалап, кооруннарже үнүшкүннерден кылып, ужуражылгалардан организастап, тыва спортчу сайырадырынга оон улуг-хууун кириштирер ужураш бис. Интервьюнун төңчүзүндө чүү чугаалак-садын дээр болза, бо партиянын ат-алдары Россияда улгадып, күш кирип олурар. Удавас бодунун солунун ажыдар деп турар. Кедизи барып башкарыкчы партия болуп бээринин бүгү-ле аргалары бар деп санаар мен. Иван ХЕРЛИН болоткөн.

— Орус казактар-биле ойнаваар, хайырааты. Ойнаваар! Мен көк баштыг кырган хакас эшпини созун дыңап коруңер. Бо силернин буянныг, тодуг Урянхайга келгеш, дөргөн беш чыл болдум. Мен бээр эки амыдыралдан келбоз мен. Төрүн черимни анаа-ла хей кагбаан мен... Мен база анаа бодун уктуг эвес, а хаан кижиге улугтуг, ызыгуурган бай кижинин уруудур мен. Аскынын, Кызластын, Ус-Чулуң ховуларына мээң адам Тахта-рактуң мал-маганы хараган дег көвей чорам. Чаш шаамда ону коруп чорам. Алдын-монгуң, торгу-маңың хакас үнө-дээш, иштиң долдур турган... Оон орустун казаа хакас черлерин эң экизин одар-белчирилген Томдан келген орус казактарга күш-биле хунаап, үлөп берип эгелээ. Мээң адам база оон төрөлдери, шыграк хакас оолдар, шыдашпайн, тура халышканын. Ок-боолуг мейсидежишкни бир чыл ажыг үргүлчүдөн. Хой санныг, эки чөпөслеген казактар бистин улугушту тилеп каан. Дириг киж артаан. Мен он-на харлыг мен. Өкүсү калгаш, орустарга холчиктеп, аштап-суксап, аарып-аржып, доңуп чордум. Кара-даар үймөң-чинин уруу дээш кижилер мени дорамчылап, бастып, эттеп-хыйнап чордулар. Оон соонда шуут-ла олурүүн кыры келгеш, "талыгырда соян чон бар, ол биске төрөл чон, ол чон чоргаар, бай-шыграк, эрес-экер, кымныда өскөлөсө, чагаай сеткил-даа" деп дынааш, ынаар чоруксай берген мен. Бир-ле

башкирлерге, коми, удмурт, алтай, якут, бурят, казах, кыргыз, калмык дээш чус-чус чоннар каттышкан — улуг Россия-дыр! Оон дозун база бистин өгбөлөрүс — Алдын-Орда, Субудай, Чингис-хаан тургусчуп эгезин салган. Кажан бир Россия дээр-ле — бис апаар бис. Аңаа мен бүүрээр-дир мен. Россияда мээң тергини шыңчы. Сарылдыг, бурунгаар коршугу эштерим бар. Олар мени манап турарлар. Сес ай 15-те Мурнуу Сибирь далайларынын 3-кү улуг чымы Минусинск хоорайга болуп мен Урянхай далайларындан толээ бооп киржирим ол, улгай. Аңаа бистин чоннары-выстың келир үедө салым-чолу шиттирлеттирер ужураш.

Нюра угбай караан чолуп, оожурга алгаш: — Оо, мээң сөзүм дыңнавалдыр, хайырааты... Че-че, хайырааты-даа дээр чүү боор. Оглум ышкаш оол ышкашыл силер. Кудай билеп, коруп турыйнаан. Аванар ышкаш калды-дыр мен. Камгаланып, дады чокка холдөп коруңер. Кижилерин сагымы — кузума! Силерге өш-өжөн сактыр адааржар, кандыг-даа кижилер таваржыр. Силерин дээш тейлеп олурар мен. Салган соорунар бедик, чагаай-дыр. Чүгө хооуун күзөл-биле херек кырында амыдырал — ийи аңгы. Ону ултапар, оглум! — дээш турган, Агбааның бажын камныг чыттап каан. Агбаан буянныг угбайнын мөңгүн билектеринг холун камныг алгаш, чыттап каан. Даштын чүгүртүг айт дуо-лары дагжак келгеш: — Че, кош белең тур. Чоруу-ла! — деп, орус кижинин тывалаан үнү дыңналган. Шутту тура халышканын.

Парлаттынмаан 2-ти романдан

АРЗЫЛАҢ КҮДЕРЕК

Нюра угбай тура халааш, ноянын соой берген аш-чеченин изиг чөм-биле солуп берген. Ноян чөмөнүп, элээн боданып олургаш:

— Ус деп чүве кончуг-дур! Шаг бажы база катап андарлар деп делегейге соок хаттар хадып, чаа-дайын, өлүм-чидимнин тыныжы чоокшулап олур ышкаш. Тывалар, хакастар, алдайлар ышкаш бичин чоннар канчаар бис? Күчүлүг улуг күрүлүг аразында хыдыжып-кырыжып, мессилдежи бээр, бистен чүү артырар? Мен ол дугайын үр-ле болап келдим... Мынаар сонгаар соругдажып чоруу эштерим бар. Хакастын оглу Степан Майнагашев, шорнун оглу Сырысеп Конзачак, алдайнын оглу Чорос Гуркин деп сарымдыг оолдар-биле үш чыл бурун Томск хоорайга ужуражып, хөөрөшкен бис. Канчаар-даа андара-дүңдөр болап кээр-виске, кол-ла шың оруурус — каттыжары. Кыдаттын, Моолдун чурт хүрээлинге эвес, а Россиянын, ак хаанын чалгынын алдынга. Мурнуу татар губернияны тургузар деп дугурушкан бис...

— Чок! — деп, Нюра угбай алгырыпканын билбейн барган. Оон улуг кара карактары коргуушкун, дүвөрлөп, арны ак тос дег апарган. — Пыролуг подлым, хараты, ширерин чоогындага ара киресеткен үчүн. Ынчалза-даа мин тың пичеленем. Магаа сөстөн берипченер...

Ноян Нюраже киктиг-зинин көргөн. Далаа ашак кадалы оожуктарынын бодан. Ынчалза-даа Нюра дүргөн-дүргөн тывалап чугаалай берген.

— Орус казактар-биле ойнаваар, хайырааты. Ойнаваар! Мен көк баштыг кырган хакас эшпини созун дыңап коруңер. Бо силернин буянныг, тодуг Урянхайга келгеш, дөргөн беш чыл болдум. Мен бээр эки амыдыралдан келбоз мен. Төрүн черимни анаа-ла хей кагбаан мен... Мен база анаа бодун уктуг эвес, а хаан кижиге улугтуг, ызыгуурган бай кижинин уруудур мен. Аскынын, Кызластын, Ус-Чулуң ховуларына мээң адам Тахта-рактуң мал-маганы хараган дег көвей чорам. Чаш шаамда ону коруп чорам. Алдын-монгуң, торгу-маңың хакас үнө-дээш, иштиң долдур турган... Оон орустун казаа хакас черлерин эң экизин одар-белчирилген Томдан келген орус казактарга күш-биле хунаап, үлөп берип эгелээ. Мээң адам база оон төрөлдери, шыграк хакас оолдар, шыдашпайн, тура халышканын. Ок-боолуг мейсидежишкни бир чыл ажыг үргүлчүдөн. Хой санныг, эки чөпөслеген казактар бистин улугушту тилеп каан. Дириг киж артаан. Мен он-на харлыг мен. Өкүсү калгаш, орустарга холчиктеп, аштап-суксап, аарып-аржып, доңуп чордум. Кара-даар үймөң-чинин уруу дээш кижилер мени дорамчылап, бастып, эттеп-хыйнап чордулар. Оон соонда шуут-ла олурүүн кыры келгеш, "талыгырда соян чон бар, ол биске төрөл чон, ол чон чоргаар, бай-шыграк, эрес-экер, кымныда өскөлөсө, чагаай сеткил-даа" деп дынааш, ынаар чоруксай берген мен. Бир-ле

бүгү чагаай, бай черлеринин база эжелей бээрлер. Оон кайнаар дээр бис? Моолче бе? Аңаа бис херек бис бе? Бис тыва, хакас, далайлар аан? Күдөрек ызыртыныпкан олурган. А Кумай алыс-ла уян болгаш, караанын чажын додуп олурган. Хунапай анаа-ла жокаңайнып, бирде билээ сы-выртынып, бирде идинин хончузун сыйбап: "Ит сийги!" деп каап олурган.

Ноян караан имирертип-кен олурган: — Мени база буруу-датпаар, угбай. Мен силерни дыка эки билеп олур мен. Силер мында аас-кежинер тып алган-дыр силер. Тергин эки-дир! Шын-дыр! Хайнактажыр херек. Хой-биле өзүп көвүдээр. Оон башка оруурус чок. Бис чаңгыс тоогүлүг, чаңгыс ханыг, чаңгыс салым-чолуг бис — деп, шуптуус медепер билген турар ужураш бис. Оон башка олуп төнөр бис. Кым-даа дузалава! Чүгө боттарымыс. Россияда сарылыг күштер бар! Мен Тываны орустарга катпас мен. Мен Тываны Россияда бактап турар төрөл чоннарымга кадар дээр мен: татарларга,

башкирлерге, коми, удмурт, алтай, якут, бурят, казах, кыргыз, калмык дээш чус-чус чоннар каттышкан — улуг Россия-дыр! Оон дозун база бистин өгбөлөрүс — Алдын-Орда, Субудай, Чингис-хаан тургусчуп эгезин салган. Кажан бир Россия дээр-ле — бис апаар бис. Аңаа мен бүүрээр-дир мен. Россияда мээң тергини шыңчы. Сарылдыг, бурунгаар коршугу эштерим бар. Олар мени манап турарлар. Сес ай 15-те Мурнуу Сибирь далайларынын 3-кү улуг чымы Минусинск хоорайга болуп мен Урянхай далайларындан толээ бооп киржирим ол, улгай. Аңаа бистин чоннары-выстың келир үедө салым-чолу шиттирлеттирер ужураш.

Нюра угбай караан чолуп, оожурга алгаш: — Оо, мээң сөзүм дыңнавалдыр, хайырааты... Че-че, хайырааты-даа дээр чүү боор. Оглум ышкаш оол ышкашыл силер. Кудай билеп, коруп турыйнаан. Аванар ышкаш калды-дыр мен. Камгаланып, дады чокка холдөп коруңер. Кижилерин сагымы — кузума! Силерге өш-өжөн сактыр адааржар, кандыг-даа кижилер таваржыр. Силерин дээш тейлеп олурар мен. Салган соорунар бедик, чагаай-дыр. Чүгө хооуун күзөл-биле херек кырында амыдырал — ийи аңгы. Ону ултапар, оглум! — дээш турган, Агбааның бажын камныг чыттап каан. Агбаан буянныг угбайнын мөңгүн билектеринг холун камныг алгаш, чыттап каан. Даштын чүгүртүг айт дуо-лары дагжак келгеш: — Че, кош белең тур. Чоруу-ла! — деп, орус кижинин тывалаан үнү дыңналган. Шутту тура халышканын.

Нюра угбай караан чолуп, оожурга алгаш: — Оо, мээң сөзүм дыңнавалдыр, хайырааты... Че-че, хайырааты-даа дээр чүү боор. Оглум ышкаш оол ышкашыл силер. Кудай билеп, коруп турыйнаан. Аванар ышкаш калды-дыр мен. Камгаланып, дады чокка холдөп коруңер. Кижилерин сагымы — кузума! Силерге өш-өжөн сактыр адааржар, кандыг-даа кижилер таваржыр. Силерин дээш тейлеп олурар мен. Салган соорунар бедик, чагаай-дыр. Чүгө хооуун күзөл-биле херек кырында амыдырал — ийи аңгы. Ону ултапар, оглум! — дээш турган, Агбааның бажын камныг чыттап каан. Агбаан буянныг угбайнын мөңгүн билектеринг холун камныг алгаш, чыттап каан. Даштын чүгүртүг айт дуо-лары дагжак келгеш: — Че, кош белең тур. Чоруу-ла! — деп, орус кижинин тывалаан үнү дыңналган. Шутту тура халышканын.

Нюра угбай караан чолуп, оожурга алгаш: — Оо, мээң сөзүм дыңнавалдыр, хайырааты... Че-че, хайырааты-даа дээр чүү боор. Оглум ышкаш оол ышкашыл силер. Кудай билеп, коруп турыйнаан. Аванар ышкаш калды-дыр мен. Камгаланып, дады чокка холдөп коруңер. Кижилерин сагымы — кузума! Силерге өш-өжөн сактыр адааржар, кандыг-даа кижилер таваржыр. Силерин дээш тейлеп олурар мен. Салган соорунар бедик, чагаай-дыр. Чүгө хооуун күзөл-биле херек кырында амыдырал — ийи аңгы. Ону ултапар, оглум! — дээш турган, Агбааның бажын камныг чыттап каан. Агбаан буянныг угбайнын мөңгүн билектеринг холун камныг алгаш, чыттап каан. Даштын чүгүртүг айт дуо-лары дагжак келгеш: — Че, кош белең тур. Чоруу-ла! — деп, орус кижинин тывалаан үнү дыңналган. Шутту тура халышканын.

Нюра угбай караан чолуп, оожурга алгаш: — Оо, мээң сөзүм дыңнавалдыр, хайырааты... Че-че, хайырааты-даа дээр чүү боор. Оглум ышкаш оол ышкашыл силер. Кудай билеп, коруп турыйнаан. Аванар ышкаш калды-дыр мен. Камгаланып, дады чокка холдөп коруңер. Кижилерин сагымы — кузума! Силерге өш-өжөн сактыр адааржар, кандыг-даа кижилер таваржыр. Силерин дээш тейлеп олурар мен. Салган соорунар бедик, чагаай-дыр. Чүгө хооуун күзөл-биле херек кырында амыдырал — ийи аңгы. Ону ултапар, оглум! — дээш турган, Агбааның бажын камныг чыттап каан. Агбаан буянныг угбайнын мөңгүн билектеринг холун камныг алгаш, чыттап каан. Даштын чүгүртүг айт дуо-лары дагжак келгеш: — Че, кош белең тур. Чоруу-ла! — деп, орус кижинин тывалаан үнү дыңналган. Шутту тура халышканын.

Нюра угбай караан чолуп, оожурга алгаш: — Оо, мээң сөзүм дыңнавалдыр, хайырааты... Че-че, хайырааты-даа дээр чүү боор. Оглум ышкаш оол ышкашыл силер. Кудай билеп, коруп турыйнаан. Аванар ышкаш калды-дыр мен. Камгаланып, дады чокка холдөп коруңер. Кижилерин сагымы — кузума! Силерге өш-өжөн сактыр адааржар, кандыг-даа кижилер таваржыр. Силерин дээш тейлеп олурар мен. Салган соорунар бедик, чагаай-дыр. Чүгө хооуун күзөл-биле херек кырында амыдырал — ийи аңгы. Ону ултапар, оглум! — дээш турган, Агбааның бажын камныг чыттап каан. Агбаан буянныг угбайнын мөңгүн билектеринг холун камныг алгаш, чыттап каан. Даштын чүгүртүг айт дуо-лары дагжак келгеш: — Че, кош белең тур. Чоруу-ла! — деп, орус кижинин тывалаан үнү дыңналган. Шутту тура халышканын.

Нюра угбай караан чолуп, оожурга алгаш: — Оо, мээң сөзүм дыңнавалдыр, хайырааты... Че-че, хайырааты-даа дээр чүү боор. Оглум ышкаш оол ышкашыл силер. Кудай билеп, коруп турыйнаан. Аванар ышкаш калды-дыр мен. Камгаланып, дады чокка холдөп коруңер. Кижилерин сагымы — кузума! Силерге өш-өжөн сактыр адааржар, кандыг-даа кижилер таваржыр. Силерин дээш тейлеп олурар мен. Салган соорунар бедик, чагаай-дыр. Чүгө хооуун күзөл-биле херек кырында амыдырал — ийи аңгы. Ону ултапар, оглум! — дээш турган, Агбааның бажын камныг чыттап каан. Агбаан буянныг угбайнын мөңгүн билектеринг холун камныг алгаш, чыттап каан. Даштын чүгүртүг айт дуо-лары дагжак келгеш: — Че, кош белең тур. Чоруу-ла! — деп, орус кижинин тывалаан үнү дыңналган. Шутту тура халышканын.

Нюра угбай караан чолуп, оожурга алгаш: — Оо, мээң сөзүм дыңнавалдыр, хайырааты... Че-че, хайырааты-даа дээр чүү боор. Оглум ышкаш оол ышкашыл силер. Кудай билеп, коруп турыйнаан. Аванар ышкаш калды-дыр мен. Камгаланып, дады чокка холдөп коруңер. Кижилерин сагымы — кузума! Силерге өш-өжөн сактыр адааржар, кандыг-даа кижилер таваржыр. Силерин дээш тейлеп олурар мен. Салган соорунар бедик, чагаай-дыр. Чүгө хооуун күзөл-биле херек кырында амыдырал — ийи аңгы. Ону ултапар, оглум! — дээш турган, Агбааның бажын камныг чыттап каан. Агбаан буянныг угбайнын мөңгүн билектеринг холун камныг алгаш, чыттап каан. Даштын чүгүртүг айт дуо-лары дагжак келгеш: — Че, кош белең тур. Чоруу-ла! — деп, орус кижинин тывалаан үнү дыңналган. Шутту тура халышканын.

Нюра угбай караан чолуп, оожурга алгаш: — Оо, мээң сөзүм дыңнавалдыр, хайырааты... Че-че, хайырааты-даа дээр чүү боор. Оглум ышкаш оол ышкашыл силер. Кудай билеп, коруп турыйнаан. Аванар ышкаш калды-дыр мен. Камгаланып, дады чокка холдөп коруңер. Кижилерин сагымы — кузума! Силерге өш-өжөн сактыр адааржар, кандыг-даа кижилер таваржыр. Силерин дээш тейлеп олурар мен. Салган соорунар бедик, чагаай-дыр. Чүгө хооуун күзөл-биле херек кырында амыдырал — ийи аңгы. Ону ултапар, оглум! — дээш турган, Агбааның бажын камныг чыттап каан. Агбаан буянныг угбайнын мөңгүн билектеринг холун камныг алгаш, чыттап каан. Даштын чүгүртүг айт дуо-лары дагжак келгеш: — Че, кош белең тур. Чоруу-ла! — деп, орус кижинин тывалаан үнү дыңналган. Шутту тура халышканын.

Нюра угбай караан чолуп, оожурга алгаш: — Оо, мээң сөзүм дыңнавалдыр, хайырааты... Че-че, хайырааты-даа дээр чүү боор. Оглум ышкаш оол ышкашыл силер. Кудай билеп, коруп турыйнаан. Аванар ышкаш калды-дыр мен. Камгаланып, дады чокка холдөп коруңер. Кижилерин сагымы — кузума! Силерге өш-өжөн сактыр адааржар, кандыг-даа кижилер таваржыр. Силерин дээш тейлеп олурар мен. Салган соорунар бедик, чагаай-дыр. Чүгө хооуун күзөл-биле херек кырында амыдырал — ийи аңгы. Ону ултапар, оглум! — дээш турган, Агбааның бажын камныг чыттап каан. Агбаан буянныг угбайнын мөңгүн билектеринг холун камныг алгаш, чыттап каан. Даштын чүгүртүг айт дуо-лары дагжак келгеш: — Че, кош белең тур. Чоруу-ла! — деп, орус кижинин тывалаан үнү дыңналган. Шутту тура халышканын.

Нюра угбай караан чолуп, оожурга алгаш: — Оо, мээң сөзүм дыңнавалдыр, хайырааты... Че-че, хайырааты-даа дээр чүү боор. Оглум ышкаш оол ышкашыл силер. Кудай билеп, коруп турыйнаан. Аванар ышкаш калды-дыр мен. Камгаланып, дады чокка холдөп коруңер. Кижилерин сагымы — кузума! Силерге өш-өжөн сактыр адааржар, кандыг-даа кижилер таваржыр. Силерин дээш тейлеп олурар мен. Салган соорунар бедик, чагаай-дыр. Чүгө хооуун күзөл-биле херек кырында амыдырал — ийи аңгы. Ону ултапар, оглум! — дээш турган, Агбааның бажын камныг чыттап каан. Агбаан буянныг угбайнын мөңгүн билектеринг холун камныг алгаш, чыттап каан. Даштын чүгүртүг айт дуо-лары дагжак келгеш: — Че, кош белең тур. Чоруу-ла! — деп, орус кижинин тывалаан үнү дыңналган. Шутту тура халышканын.

Нюра угбай караан чолуп, оожурга алгаш: — Оо, мээң сөзүм дыңнавалдыр, хайырааты... Че-че, хайырааты-даа дээр чүү боор. Оглум ышкаш оол ышкашыл силер. Кудай билеп, коруп турыйнаан. Аванар ышкаш калды-дыр мен. Камгаланып, дады чокка холдөп коруңер. Кижилерин сагымы — кузума! Силерге өш-өжөн сактыр адааржар, кандыг-даа кижилер таваржыр. Силерин дээш тейлеп олурар мен. Салган соорунар бедик, чагаай-дыр. Чүгө хооуун күзөл-биле херек кырында амыдырал — ийи аңгы. Ону ултапар

Кызыл хоорайның №1 поликлиникасында

ЧЫМЫШТЫГДА — ХӨГЛҮГ

Аарыгны аартып тургаш эмээр таварылгалар база турар чүве-дир. Эддеп аа! Эмээр дээр-ле экиртири дээ болгай. Сактырга-ла, эмией бээр-ле, аарышкы десе бээр ышкаш. А бо таварылгада эмией бээр-ле, аарышкы чедип кээр. Сактырга-ла, аарышкы боду аарыгны эмнеп турган ышкаш.

Чүңү дугайын чугаалап турарымын номчукчу билеп каан боор. Бо удаада чугаа Кызылдың №1 поликлиникасында балыг-бышкыга шарышкыны кылып хирургия кабинетинин дугайында болур.

лүктей кагылаптар болду. Шынап-ла, бо эмчилер хүнде чесе аарыг кижжи кээр-дир.

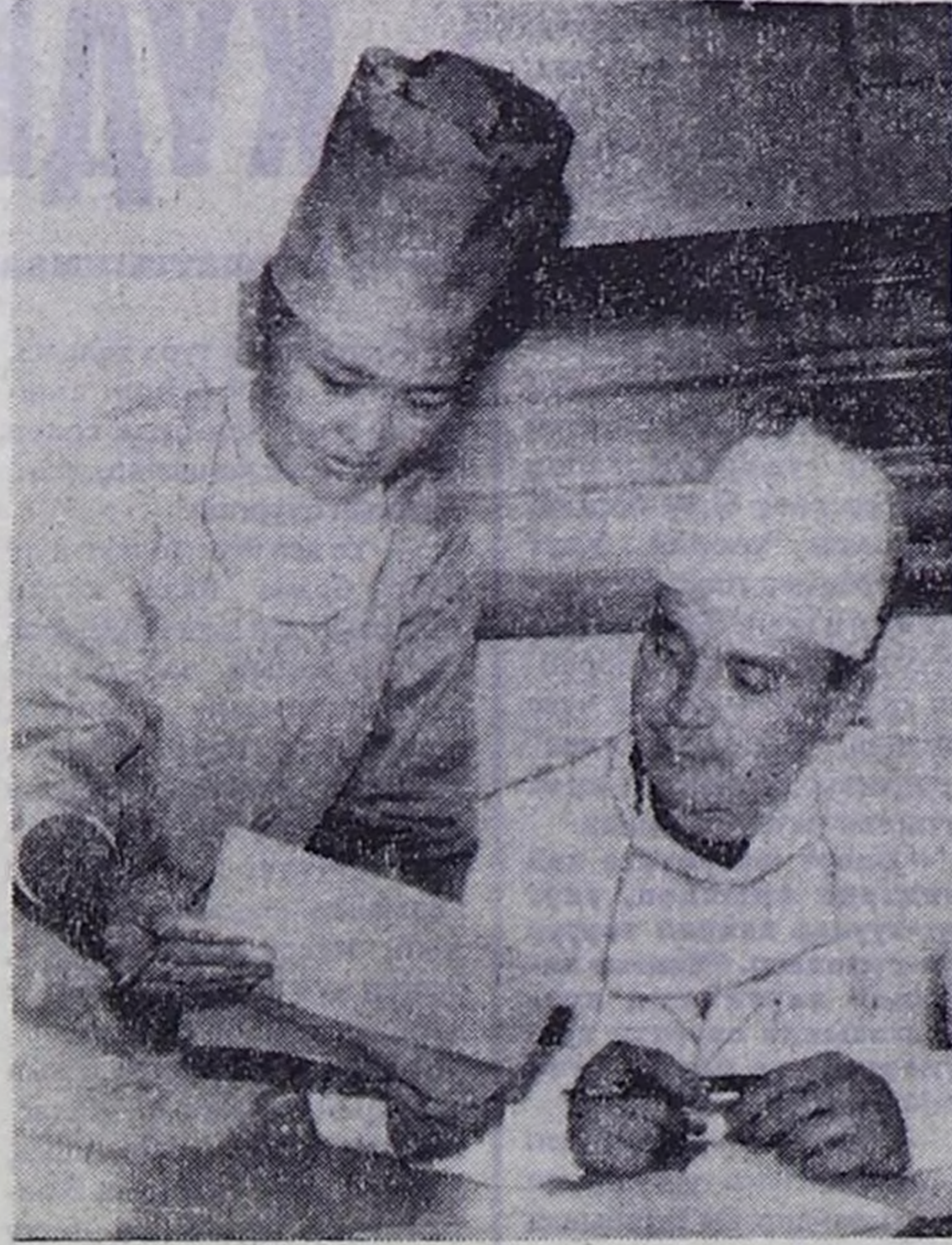
эгелээр. Аарыг кижилерини балыгларынын сап, иринини чыдындан болбайн канчаар.

ажылывыс хоралыг кылдыр санаттырар. Ынчангаш ги-гисна дүрүмү суугар бисти хүнүн-не сүт-биле хандырап ужурулуг, а амдызында ын-дыг чүве чок.

Эргелескивис Лидия Михайловна Козлова бодунга-да, бистере-да аажок негел-делиг, бедик мергеклидиг кез-зер эмчи. Ол ам шөлзөп тур-рар. Ынчангаш оон орунда кезишкенини республика-нын өкпе аарыгларга удур эм-нелесини анык кезер эмчи-зи В. В. Шаталов кылып тур-рар. Ол мында дакпырлап ажылдап турар болгаш чүгле дүш соонда 2 шактан эгелеп аарыг улус хүлээп алыр. Ын-чангаш бо кезек үелерде эрте-ги шактарда хүлээп алышы-кын чок, чүгле шарышкын чорудуп турар бис — деп, чу-гаакыр Оксана Тюлюшова меңээ чугаалады.

Шак ынчаар ажылы берге-да болза, бергелерге торул-бас, оюн-баштак чанын сал-бас эмчилерини ажылы биле таньжары менээ солун бол-гаш ооридилги болду.

Борис ОНДАР. ЧУРУКТАРДА: кезер эмчи В. В. Шаталов (олулар) биле эмчи сестразы Оксана Ондар (үстүнде чурукта); Г. А. Ку-

шуптузун ажыл шагын эрттир ажилдап тургаш, хүлээп алырлар болду.

— Ажылы-выс шынап-ла берге. Ылангыя чайын суг бо кабинетке хүнде 150 чедир суг аарыг кижилерини хүлээп аап турган. Ам харын чүгээр, хүнде 60-70 кире аарыг кижжи кээр-дир. Бо кабинетке колдуунда кадагалаан, холу хартыгаштаан, ажылдап тургаш азы кан-дыг-бир бай-дал-биле хол,

будун кезип, кемделип алган кижилер кээр. Оларын балынын ыяап-ла аштап, чуп, шарып, эмнеп турар бис. Хөй кижжи хүлээп аап турар бээр, орээливис агаары баксырап

гаевская (олулар) биле сани-тар-аштакчы В. Н. Монгуш ажыл үезинде.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

Ынчангаш орээливити үс-үс болгаш-ла агаарлап, микроб олурер херелденишкени биле киндеп аап турар бис. Ургүчү балыг-бышкын, эм-тан аразынга турар болгаш,

Суд залындан

ХАНЫ БАЗЫГ

2000 чылдың июнь 27-де ТР-иниң Дээди судунун залында судья В.Д. Кууларның даргалааны-биле суд коллегиясы РФ-тин КД-зиниң 131-ги чүүлүндү 3-кү кезээниң “в” аңгызы-биле буруудаттырган Владимир Шынар-оолович Сарыгларын херези көргөн.

Ол 1970 чылда Сүт-Хөл кожуунун Ак-Даш суурга торттунган, ниги ортумак эртемин, өг-бүлелиг, 2 назы четпес уругларлыг, мурнунда шиттинип чорбаан. Ак-Даш суурга лесник бооп ажылдап турган.

Судка когаран кижжи болгаш херечилер киришкен. Ынчангаш суд ителгесинден илерези: 2000 чылдың февраль 2-де Сүт-Хөл кожуунун Ак-Даш суурга эртегинин 10-11 шак үезинде В. Ш. Сарыглар ээртир арага ижин алгаш, бодунун калы торзун дунмазы С. Ш. Сарыгларын бажынынга кирип келген. Ол бажынга турган назы четпес Оляны (атты оскерткен) көрүп кааш, оңү чүгле 9 харлыг деп биле тура, күштеп-күчүлээр сорулга-биле оон бажындан

сирбектеп, теп, ол бодунун шаа-биле удуралып турда-ла, оон чааскаан бодун кам-галап шыдавазын ажыглап, күш-биле оон идик-хевин уштуп, оңү шала кырынга чыттыр баскаш, эр-херезжи чорукту кылып, күштеп-ча-зарлаан. Оон боду бажындан үне кылашпап чоруй барган. Оон Оля дашкаарлап ап көрдө, Сарыглар катап чедип келгеш, оон бажындан сирбектеп алгаш, бажынче кирип соорткеш, база катап шала кырынга чыттыр баскаш, оон чаш назынын кээрүгөвин, чангыс эвес удаа эр-херезжи чорукту кылган. Шак ынчаар В. Ш. Сарыглар РФ-тин КД-зиниң 131-ги чүүлүндү 3-кү кезээниң “в” аңгызынга кордуген кеминг херекти үүлгеткен. Судка ол

буруузунун чартык-чамдын минип, ол хүн чүгле ээртир ындаг херек үүлгеткен бооп болурун, ыналза-даа боду агаа бузуревезин, ээртир билер турганын, Оляның чүгле 9-ла харлыын билерин, ол оон калы торзун кыс дунмазынын бажынынга чурттап турганын, оон бодун буруудалып, ындаг багай үүлгедигни ээртир тургаш кылганын, оңү чинк коорун дилээ.

Бичини Оля судка 2000 чылдың февраль 2-де эртегини шакта бажынга чааскаан олурда, чаавазынын калы торзун акызы В. Сарыглар ээртир кирип келгеш, эжитки дээктешкен, оңү буду-биле уязмынче теп, бажын сир-бектеп эттеп, хевин уштурун негээрге, ол ынавакша, боду уштуп каапкаш, шала кырынга чыттыр баскаш, күштеп-ча-зарлаанын, оон соонда Сарыглар бажындан үнүп чоруй баарга, үнгеш, даш-

тыгаа “туалеттеп” алгаш турда, Сарыглар база катап келгеш, оон бажындан сир-бектеп алгаш, бажынче кирип соорткеш, күштеп турганын, агаа дегбенип дилээрге, хор-жок болганын чугаалаан.

Оон ынай когаран уруг-нун даайы, бажын ээзи Ч. С. Сарыглар, чаавазы С. Ш. Сарыглар, аваазы Ч. С. Сарыглар — олар судка В. Ш. Сарыгларын буруулуун бадыткаан очуктери бергенер.

Эмчи экспертизанын түннелин суугар алпарга, Оляның калыныга ортумак аар кемдээшкин чедиргени илерези. Ынчалза-даа оон чаш назыныче, арыг ханын-че халдаашкынын, чаа-ла хевирлеттинип олурган сап-пын-сеткининге таварышкан хора, когаралдын хемчээлин тодардыры берге.

Ынчангаш В. Ш. Сарыгларын буруузу судка буруу-биле бадыткаатынган. Ын-чангаш оңү РФ-тин КД-зиниң

131-ги чүүлүндү 3-кү кезээниң “в” аңгызы-биле буруулу деп санааш, 8 чылда хосталгазын кавааш, шынгын чурумунг эдил-чазаар күш-ажыл коло-ниязынга херези эрттирер кылдыр шиткен. Когаран бичини Оляның эмнеелеге эмнедил турганынын шүд-дели 503 рубльди оон аваазы Ч. С. Сарыгларга В. Ш. Сарыглардан эидери чоптүг деп санааш.

Чамдык судтар үезинде когаран тала чангыс багай сөө дөш бенин мезү-шынар когаралы дээш буруудат-тырган таладан муннап санажыр когаралды негеп илтирчоржук. Бо таварылгада бичини Оляга таварышкан халлап, оон бүгү назынында сапын-сеткининге артып каар ханы “базыг” дээш оон төре-лериниң мезү-шынар кога-ралын негелээни дыка өлдөтпөг.

Борбасанай ОНДАР.

Бистиң ынак ававыс, кер-вивис, чаавазыс, дунмавыс **Лориса Дилигжекова ДОНГАК** 37 харлап бар чо-рааш, чырык ортемкейден чарлып чоруткан. **Ноябрь 24-те 13 шак-та** Кызыл хоорайның Лоп-санчап куудумчузунда 31 дугаарлыг бажынын 40 дугаар квартиразындан үдөр-рин дөргүл-төрелдеринге, эш-өөрүнге дыннадып тур бис.

Төрелдери.

“ШЫННЫ” ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР! ЧАГЫДЫП АЛЫР БОЛЗУҢАРЗА...

“Шын” — 2001:

Бөгүнгү амдыралывыс: Үениң “агымын” канчаар чурттап эртип турарывыс; Чүү дээш туржуп турар бис; Чүүнү хүлээп албайн, ойталап турар бис азы “ак” — “кара” деп чүл?

“Шын”:

Республиканың ажыл, амдыралын, социал-экономиказын, хөгжүлдезин бүгү тала-биле шынын көргүзөр тыва нация чоңун чангыс “көрүнүү”, ынаажык;

“Шын”:

Силериниң сагыш аарышкыныңар база бузурелинер;

Силерниң чедмишкениңер болгаш дадалгазашкыныңар — долгандыр турар бистиң чурталгавыс, чемелээшкинеривис, Эң-не шыны эжинер “Шын”, “Шынны” чагыдып алырынче далажыңар. **Декабрь 15-те чагыдылга доостур**, чангыс ай арткан, хөй солуннар аразындан дензигүрүлп тургаш чангыс “Шынны” чагыдып алып болзунарза, амдыралдын

МӨӨРЕЙ... МӨӨРЕЙ... МӨӨРЕЙ... МӨӨРЕЙ...
2001 чыл төөгүлүг. Чаа чүс чылдын эгези, эки амдыралче эге базымнар бо вектин эгезинден үндөзүлгөтүп эгелээр дээрзинге чигиниң чок. Чаа 2001 чылда өг-бүлө бүрүзү “Шын” солунунг болуру-биле ТР-де федералдык почта харылзаа эргелелинин кожуннарда салбырларының аразынга
МӨӨРЕЙНИ чарладывыс.
I-зи чер — 1000 рубль
II-зи чер — 800 рубль
III-кү чер — 600 рубль
Конкурстун кол негелдеси:
1000 экзemplярдан хөй чагыдылгалыг кожун салбырын бирги черни алган деп санаар.
Эң илдекейлиг чагыдып алыкчыларны солун арыннарынга адап, шаннап мактаары база көрдүнгөн.
РЕДКОЛЛЕГИЯ.

БО АНКЕТАГА ХАРЫЫЛАП КӨРҮҢЕР

- “Шын” солуну каш чыл чагыдып турар силер?
 - бир дугаар
 - үс-үс болгаш акша бар апарганда
 - доктаамал
 - Чагыдып алыксавас болзунарза, чүге?
 - өртээ аар
 - акша чок
 - солун эвес
 - Солуну чангыс “чулук-каракташ”, номчувайн октаптар таварылгалар турган бе?
 - чок, шуптузун номчуур мен
 - ийе, чүге дие доктаал-саавырлар хөй боор-дур
 - ...
 - Солуну номчуштуг кылдыр дие, чүңү канчалза дээштиги?
 - солун, чугула айтырылгар кодүрген материалдар үндүрүлгөн
 - ажык-чарлыг болур
 - хөй чарлаалар бээр
 - Силерниң-биле кандыг айтырылгар чыраттынайлар турар?
 - эрге-хоойлу
 - өг-бүлө, өөредилге-кижижилде
 - аныяктар, уругларга арыннар ажылдар
6. Чаа 2001 чылда солуну кандыг хевирлиг, аңаа кандыг материалдар, чаа рубрикалар турарын күзээр силер?

ЧАГЫДЫЛГА — 2001

ХҮНДУЛУГ НОМЧУКЧУ!
“Шын” солунга 2001 чылдын 6 айларында чингелделиг чагыдылга айынын тонгенин билер силер. Ам чер-черлерде чагыдылга чоруп турар. **2001 чылдын 6 айларында чагыдылга өртээ мындыг:**
чагыдылга өртээ — 50 рубль,
почта чедирилгези — 78 рубль,
каттышкаш — 128 рубль.
Ынчангаш 128 рубль-биле 6 айларда чагыдып ап болур силер.
1 айда — 22 рубль, 3 айларда — 64 рубль.
Организацияларга — 160 рубль. Ону тодардырга мындыг:
чагыдылга өртээ — 82 рубль,
чедирилгези — 78 рубль.
Чагыдылганы чер-черлериниң почта салбырларында хүлээп ап турар.
Чагыдылга чок артпас дээш чогуур үезинде чагыдып алырынче далажыңар!
Бисче бижинер, бистиң-биле харылзажыңар!

БОДАНЫҢАР, АЖЫГЛАҢАР, УТПАҢАР!

“Тывахарылзаа информ” телефон компаниязынын дыннадыры болза:
Хундулуг менеджерлер — компаниялар, фирмалар, организациялар, будурулгелер удуртукчулары!
2001 чылдың январь 1-ден эгелээш “SIEMENS” дээр телефон сан станциязынга кожары, телефонну тургузары 9204 РУБЛЬ чедир өзе бээрин баш удур дыннатывыс.
Телефоннары ындыг системага бо чылын коштуруп алынар.
ЧАА ЧЫЛДА бодуңарга БЕЛЕКТЕН кылыңар!
Бо чылдын декабрь 1-ге чедир телефон кожарының өртээ үндүрүг-биле калы **5522 РУБЛЬ** дээрзин утпаңар!
Тайылбыр: бо медээ хуу чоңга хамдарышпас.
Тайылбыр алыр телефону **1-14-62.**

СИЛЕРНИ ЧАЛАП ТУР
Хууда бажың эт-херекселдериниң садымы силерни ЧАЛАП ТУР, хөй янзы продукция ызда бар!
★ Хевистер
★ Мебель
★ Косметика
★ Суй белектер
Адреси: Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 31 (“Эне-Сай” ресторан чанында).

ШЫН Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.
ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чааза болгаш “Шын” солун редакциязынын коллективин.
Кол редактор **Светлана МОНГУШ.**
РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Чинмисмаа Монгуш, Кустугур Сат, Урана Базыр-оол, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91, секретариат — 3-34-98. Солун келбейн барганда, дараазында телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92.
КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политтиктиг килдис — 3-39-15; Компьютер орээли — 3-36-82; Бухгалтерия — 3-41-16; Солун недделдэ үш катап үнер. “Шын” солунунуң компьютер төвүнге орзоп болгаш чыксаган.
Хемчээли 2 парламал ама. Тираж 3910. Чагыг 127.
АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 АКБ ОАО Банк “Тувакредит”, ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязынын Парлалга болгаш массалыг информация чеспектериниң талазы-биле хоойлужулгазынын чорудулгазынга контроль болгаш буртукелениң Тыва девискээр эргелесинде буртукеттинген.
Буртукеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1). График суугар ат салган шагы 23 шак.
Солунда парлатынган материалдарын авторларынын бодалары редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш оксе-даа фактылары, дыннадылары дээш авторлар боттары харыылаар.